

Utställningen

De medeltida lejonen i Lunds domkyrka

Introduktion

Under den heta sommaren 2014 avfotografierades de medeltida stenkulpturerna föreställande lejon i Lunds domkyrka. Bakgrunden till det var att jag redan tidigare intresserat mig för delar av denna kyrkas ovanligt rikhaltiga och utseendemässigt synnerligen varierande lejonbestånd (se ICO 2014:2) och nu ville skaffa mig en överblick av helheten. Detta berodde i sin tur på att jag lagt märke till att praktiskt taget ingen figurativ stensulptur i kyrkan nu finns på sin ursprungliga plats och att inte minst lejonen i samband med flyttningarna omhuggits och stympats på ett ofta synnerligen radikalt sätt. En förklaring till det skulle kunna vara att de ursprungligen inte alls varit avsedda för den aktuella byggnaden utan hämtats från någon av dess föregångare på platsen alternativt någon helt annan kyrka i staden. De stora stilistiska och anatomiska olikheterna mellan individerna i lejonflocken förefaller tala i den riktningen.

Hur som helst väckte mina fotografiska förhåvanden snart intresse bland kyrkans män och kvinnor och det beslöts att jag skulle producera en lejonutställning för Lunds domkyrkoforum. Så skedde och ut-

ställningen öppnades den 3 augusti 2014. I december samma år flyttades den till Åbo Akademi och humanistkvarteret Arkens entréhall. På de sex skärmarna återges ett urval av det nittiotal lejon som dokumenterades och indikeras deras placering i och på kyrkobyggnaden. Texterna består av basfakta rörande kyrkobyggnaden och lejonikonografi och är avpassad för en bredare allmänhet. För den ikonografiska läsekretsen är lejonerna själva betydligt intressantare eftersom de i fotografierna kan ses på ett sätt som på grund av deras placering är omöjligt *in situ*. I det följande återges skärmarna i en upplösning som torde tillåta ett ganska ingående studium av både helhet och detaljer.

En intressant utveckling som inte i sin helhet rymdes i skärmtextern är den om att det faktiskt fanns lejon i Europa under den grekisk-romerska antiken. Både Herodotos och Aristoteles talar om lejon på Balkan, och Plinius noterar att de är sällsynta men ännu på hans tid fanns kvar i Europas mera avlägsna hörn. Grekiska vasmålare och skulptörer kunde alltså ha sett vilda lejon i frihet och romerska skulptörer kunde beskåda importerade sådana på Kolos-

Bestiarium i British Library (Royal MS 12 C. xix), 1200-talet början.

seum i Rom. De sista europeiska lejonerna anses nu ha dött ut omkring Kristi födelse, men samma slags lejon fanns kvar i Mellanöstern och Nordafrika en bra bit in på 1900-talet. Även i Asien utrotades de nästan helt under 1800- och 1900-talen, och idag finns det bara en liten spillra av denna lejonstam kvar i en nationalpark i nordvästra Indien.

Dessa lejon (*Panthera leo persica*) är lite lägre och har en betydligt kortare man än sina släktingar på den afrikanska savannen, men i gengäld har de desto yvigare behåring på sidorna och magen, ända bak till svansroten. Ett praktfullt exemplar, neoassyriskt, från 800-talet f.Kr., finns utställt i British museum. Det var detta slags lejon som våra medeltida illustratörer och skulptörer hade som (indirekt) förebild när de skulle ge visuell form åt det bibliska (o)djuret. Exempelvis via förebilder

Neo-assyriskt väktarlejon från Ishtar templet i Nimrud, norra Irak, ca 883-859 BC. British Museum. Foto O. Burgos.

som den i ett bestiarium från tidigt 1200-tal (British Library, Royal MS 12 C. xix), där lejonparet – helt i enlighet med Plinius – slickar sina från början helt oformliga ungar till avsedd form och fason.

Lars Berggren

DE MEDELTIDA LEJONEN I LUNDS DOMKYRKA

Två lejon på nordportalens östra kapitälband

Lejon har sedan urminnes tider spelat en stor roll inom både religiös och profan symbolik. De nämns också på mer än 100 ställen i Bibeln. Mest berömda är historierna om Daniel i lejongropen (Daniel 6) och Simsons strid med lejonet (Domarboken 14:6). De stora katterna förekommer dessutom i en rad helgonlegender, och då i synnerligen skiftande roller. Lejonet är starkt och farligt men enligt urgamla traditioner också modigt och rättvist, och därför konungen i djurens rike. Som alla monarker kan lejon vara både onda och goda.

Onda är de lejon som symboliserar djävulen, som "går omkring som ett rytande lejon och söker efter någon att sluka." (1 Petrus 5:8). Goda är de lejon som symboliserar Kristus som den rättvise domaren, själens odödlighet och det eviga livet, eller evangelisten Markus (symboliserad av ett bevingat lejon). I kyrkorummet kan lejon, i kraft av sin styrka och symboliska laddning, fungera på många olika sätt.

Den nuvarande domkyrkobyggnaden påbörjades någon gång kring sekelskiftet 1100. Om dess medeltida skulptur är egentligen inte mycket känt, och åtminstone en del av den kan mycket väl ha övertagits från den tidigare kyrkan på platsen, troligen byggd redan i mitten av 1000-talet. Stenskulpturerna som här presenteras är, till skillnad från annan inredning och utrustning, delar av själva kyrkobyggnaden. Som sådana har deras förutsättningar vad gäller bevarande skilt sig högst väsentligt från exempelvis föremål i trä eller metall.

Huvudavsikten med denna utställning är att rikta kyrkobesökarnas uppmärksamhet mot en fascinerande men ofta förbisedd del av kyrkobyggnaden: de första kristna århundradenas religiösa fauna och ett mentalt landskap som vi idag har svårt att förstå. Men kanske också att stimulera till förnyade forskningsinsatser på området.

Utställningen är producerad av Lars Berggren, som även svarar för bilder och text. © Lars Berggren, Åbo Akademi, 2014.

VAR FINNS DE?

Kryptans norra sidokapell:
2 små lejonhuvuden

Sakristians ingång:
3 lejon i tunn relief

Nedgången till kryptan:
4 små lejon i relief i porten
1 i tunn relief ovan trappan

NORRA TRANSEPTET

Kapellets inre fönster-
omfattning:
1 lejon i låg relief

Kapellets baldakin:
2 stora lejon i hög relief,
2 lejonhuvuden i hög relief

Lilla ädikulan:
2 stora, fullrunda lejon
1 litet lejon i tunn relief på
muren t.h. om kapellet

NORDPORTALEN

2 fristående lejon
4 på östra kapitålet
4 på västra kapitålet
5 på kapitälbanden
11-15 på rundbågarnas
reliefer
1 på dörröverstycket
1 i baldakinens krönande
bågris

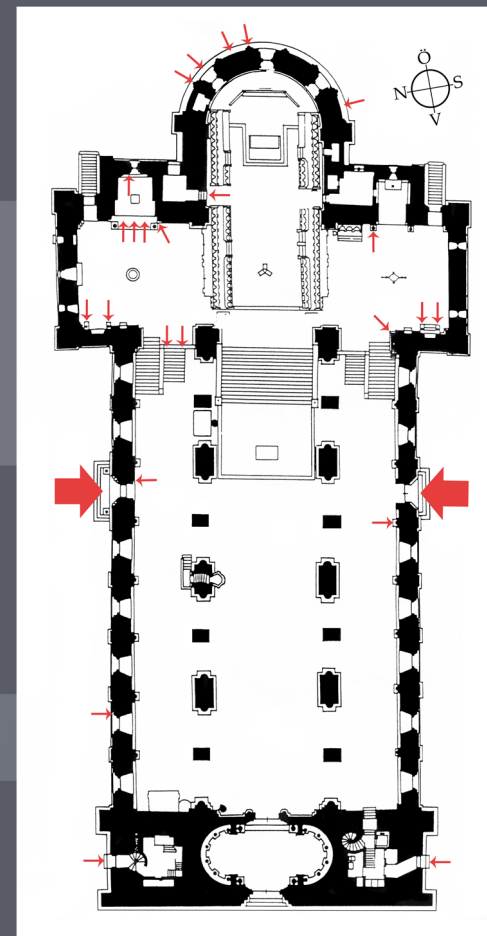
NORRA SIDOSKEPPET

Nordportalens insida:
1 lejon i hög relief

Fönsteromfattning:
1 lejon i hög relief

Tornportens överstycke:
1 lejonhuvud

S:a minst 49

Absidens utsida:
8 lejon (3 kapitäl med
vardera 2 lejon, 2 kapitäl
med 1 lejon vardera)

SÖDRA TRANSEPTET

Kapellets baldakin:
3 lejonhuvuden på norra
kapitålet

Lilla ädikulan:
2 stora, halshuggna lejon
i rundskulptur

Ovan trappan till södra
sidoskeppet:
1 lejon i rundskulptur

SYDPORTALEN

3 lejon i hög relief på
kapitälbanden (samt
rester av ytterligare två)
8-10 lejon på rundbågar-
nas reliefer
1 Markuslejon på dörr-
överstycket

SÖDRA SIDOSKEPPET

2 lejon med dubbel kropp
på kapitäl

Tornportens överstycke:
1 lejon med dubbel kropp

S:a minst 29

Lite beroende på hur man räknar finns det mellan 80 och 90 medeltida lejonskulpturer av sten i domkyrkan. Det exakta antalet är svårt att fastställa p.g.a. olika skador, sentida omhuggningar och förekomsten av en lång rad olika hybridformer. Den lägre siffran anger någorlunda säkert identifierade lejon medan den högre anger hur många som kan vara det. Ett annat problem är hur man ska räkna lejon med ett huvud och två kroppar? Här har vi räknat lågt, alltså med antalet huvuden, inte kroppar.

Nästan alla dessa lejon härstammar från domkyrkans byggnadsperiod, d.v.s. grovt räknat från 1100-talet, och några av dem kan dessutom vara äldre. Det har funnits flera, men en del har förstörts vid bränder och ombyggnader, och andra finns nu – hela eller i delar – bevarade i Domkyrkomuseets utställning eller magasin.

De allra flesta finns att beskåda på kyrkans nord- och sydportaler, där de bevakar gränsen mellan heligt och profant. Men många finns också inne i kyrkan, i tvärskeppens ädikulor och på sidoskeppens kolonnkapitäl. Även där markerar de ofta skillnader i sakral status. Flera av dem sitter högt upp i valvens halvdunkel och är svåra att få syn på – särskilt som de nästan undantagslöst förlorat sin ursprungligen starka och lyskraftiga bemålning.

De flesta av domkyrkodjurens har stympats eller huggits om på ett sätt som visar att de inte ursprungligen varit ämnade för de platser där de nu sitter. En del har sannolikt från början övertagits från andra byggnader och sedan har omflyttningar skett i samband med bränder (som den stora branden 1234) och ombyggnader.

NORDPORTALEN

Lundadomens lejon ser förvisso inte ut som de i TV:s naturprogram. Det beror nog delvis på att skulptörerna inte hade sett livs levande lejon utan på sin höjd avbilder av sådana. Stenmästarna i Lunds domkyrka kom med stor sannolikhet från Italien och hade knappast sett några riktiga lejon, men väl åtskilliga i sten eller brons. Antika lejonskulpturer – romerska, etruskiska eller egyptiska – inorporerades ofta i tidiga kristna kyrkor, och tjänade dessutom som förebilder vid nytillverkning.

En sak att också hålla i minnet är att de europeiska lejon som avbildades under antiken dog ut först omkring Kristi födelse, men fanns kvar i Mellanöstern och Nordafrika långt in på 1900-talet. De var mindre, lägre och hade inte lika yvig man som sina afrikanska släktingar.

När djuren gestaltades här i Norden påverkades man också av mer eller mindre lokala konventioner. Men att lejonet på nordportalen nu ter sig synnerligen egenomliga beror inte på stenmästarnas bristande kunskaper eller skicklighet utan på sentida vandalism. Väder och vind hade säkert gjort sitt, men som domkyrkoarkitekten C.G. Brunius noterade 1836, beslöt man 1809 att "renhugga kyrkans yttermurar" och "att man vid detta tillfälle tillät alldeles oerfarna arbetare ommejsla finare partier af norra portalens rika sirater och bildverk, måste med mycket skäl beklagas". En stor del av domkyrkans sakrala menageri har vid olika tidpunkter och av olika skäl fått genomgå liknande umbäranden.

NORRA LÅNGSIDAN & SYDPORTALEN

Hur vet man att kattdjuren i kyrkan verkligen är lejon? Det finns ju flera alternativ, exempelvis pantern, leoparden, och parden. Alla ser de ganska lika ut och är ibland försedda med både lockig lejonman och svanstofs, ibland inte. Medan pantern är avgjort god, och ofta symboliserar Kristus, så är de båda andra onda och tvevdiga figurer. Alla utom lejonet är i verkligheten fläckiga, så när den ursprungliga bemålningen försvunnit, kan det vara omöjligt att säga vilket djur skulpturen skulle föreställa.

Lejonet ingår också som en komponent i många fabeldjur. Gripen är exempelvis delvis lejon, delvis örn, och avbildas vanligen med ett lejons bakkropp, bakben, svans och öron och en örns (fram)kropp, ben, vingar och huvud. Den är en i stort sett positiv varelse, som kan symbolisera vaksamhet, snabbhet och styrka men även Kristi dubbla natur som gud och människa. En grip i stort format finns på nordportalens insida och små gripar finns på flera av kyrkans bägrisar.

När det gäller hårt vittrade och på annat sätt skadade figurer är identifieringen naturligtvis extra komplicerad. Även fabeldjur som sfinxen, mantikoran och chimera har lejonkroppar med olika slags huvuden. Liksom drakar och basilisker är de vanligtvis entydigt onda och skrämmande varelser – och när huvudena saknas kan det vara svårt att rekonstruera deras betydelse eller mening i ett bildprogram.

Att det lilla djuret (ovan t.v.) på en av långhusets fönsteromfattningar är just ett lejon är klart. Detsamma gäller det stora huvudet längst in på sydportalens kapitälband. Vilket slags djur som de ömkliga resterna längst ut i samma band tillhör är mera tveksamt, men placeringen talar avgjort för att vad vi ser är bakkdelen av ett lejon. Det glatt skuttande djuret på en av rundbågarna är också ett lejon – med sitt stora öppna gap, sina rundade öron, yviga man, tassar och tofsförsedd svans kan det knappast vara något annat.

NORRA TRANSEPTETS BALDAKINER

De flesta av domkyrkans skulpturer har under seklernas lopp flyttats från sin ursprungliga plats – som för det mesta är okänd – och så är fallet med lejonerna som pryder norra transeptets båda baldakiner. För att passa in i sina nya sammanhang har betydelsefulla delar av skulpturerna huggits bort. Änglar har fått sina vingar och fötter avkapade, och de djur eller människor som lejonerna från början hållit i sina tassar eller klor har på samma vis försvunnit. Båda lejonerna i den stora baldakinen (t.h. och närmast ovan) hade från början något med lockigt hår mellan sina framtassar, mer kan vi inte säga eftersom resten huggits bort. Av vem, varför eller när vet vi inte.

Alla levande varelser hade enligt medeltidens sätt att se sin egen särskilda mening och uppgift i skapelsen. De djur och odjur som finns i och på praktiskt taget alla medeltida kyrkor var avsedda att säga betraktaren något speciellt. Frågan för dagens människor är ofta helt enkelt: vad? Varför är det norra baldakin-lejonet (t.v.) försett med sele men inte det södra (t.h.)? Kanske ska det förra symbolisera den fjättrade djävulen och det senare Kristus.

Lägg särskilt märke till dessa lejons bemålning! Det är ytterst sällsynt med så väl bevarade originalfärger från 1100-1200-talen.

HÄR OCH DÄR

Vill man bilda sig en uppfattning om den medeltida kyrko-faunans betydelse får man gå till skrifterna, i första hand Bibeln, *Physiologus* och de s.k. bestiarierna. *Physiologus* är en pedagogisk skrift som sammanställdes under fornkristen tid. Utgående från förkristna förlagor beskrivs där ett stort antal existerande djur och diverse fantastiska varelser, som nu försågs med en kristen moralisk och symbolisk mening. Den grekiska originaltexten översattes till en lång rad olika språk och spreds i olika urval och bearbetningar, bestiariet, över hela det medeltida Europa.

Det första djur som beskrivs i bestiarierna är nästan alltid lejonet. Man får veta att lejonets ungar är dödfödda och får liv först på den tredje dagen, då lejonhannen kommer och väcker dem till liv genom att andas eller ryta på dem. Uppståndelse-symboliken är uppenbar, och får oss att fundera över vad det lilla lejonet i kryptans norra sidokapell har för betydelse (mellerst i nedre bildraden).

Lejonet ansågs sova med öppna ögon, något som förklarar varför lejonskulpturerna ofta har stora, starkt markerade ögon. Det sopar också igen sina spår med svanstofsen, precis som Jesus dolde sin gudomliga natur. Hur svansarna ser ut är viktigt eftersom de kan ge oss en viss vägledning om det aktuella lejonets funktion. De kan sluta i vanliga tofsar eller vindruvsklasar, i ett eller flera blad eller hela palmeter, och ibland i ett orm- eller lejonhuvud. Men varför stängas lejonerna i kryptans nedgång, varför äter lejonerna på absidens utsida av rankornas blad, och vad vill egentligen lejonet som på södra transeptets baldakin titta fram ur kapitlets buskage?

Mer info om bestiarierna och medeltidens djurvärld hittas snabbt i *The Medieval Bestiary* (<http://bestiary.ca>). Om norra transeptets baldakinsulpturer kan du läsa vidare i tidskriften *ICO – Iconographisk Post*, nr 2, 2014 (<https://ojs.abo.fi/index.php/ico/index>).